

MR. J. VAN DEN BRANDE

De vrijheid om onderhandelingen af te breken

1 Inleiding

Het staat partijen die onderhandelingen voeren, vrij deze onderhandelingen af te breken. De Hoge Raad heeft deze regel tot uitgangspunt genomen in zijn arrest van 12 augustus 2005, NJ 2005, 467 (CBB/JPO). Dit arrest handelt over de vraag wanneer het afbreken van onderhandelingen leidt tot een schadevergoedingsplicht. De Hoge Raad oordeelt dat de vrijheid om onderhandelingen af te breken ophoudt wanneer, gelet op de omstandigheden van het geval, het afbreken ‘onaanvaardbaar’ is. Voor de praktijk is het van groot belang om te kunnen bepalen wanneer van een dergelijke ‘onaanvaardbaarheid’ sprake is. In deze bijdrage wordt hierop nader ingegaan. Daarbij wordt tevens aangegeven wat de praktijk kan leren van de ontwikkelingen tot op heden. Ook komt aan de orde hoe partijen hun positie kunnen verbeteren door afspraken te maken over het onderhandelingsproces – in het bijzonder het afbreken daarvan.

2 Wanneer onaanvaardbaar?

Om te kunnen bepalen wanneer het afbreken ‘onaanvaardbaar’ is, is een goed begrip van de achtergrond van dit criterium van belang.

Het criterium ‘onaanvaardbaar’ is niet nieuw.¹ Het gold al eerder als toets bij het afbreken van onderhandelingen. Wat opvalt is dat de Hoge Raad in het arrest CBB/JPO zijn eigen maatstaf voor het eerst karakteriseert als een ‘strengere en tot terughoudendheid nopende’ maatstaf. Daarmee is in niet mis te verstane bewoordingen duidelijk gemaakt dat de hoofdregel – de vrijheid om onderhandelingen af te breken – ook

inderdaad de hoofdregel is. Het oordeel ‘onaanvaardbaar’ mag niet te snel worden aangenomen.

Voor een nader begrip van de gehanteerde term ‘onaanvaardbaar’ kan aansluiting worden gezocht bij de artikelen 6:2 en 6:248 BW. Deze artikelen bepalen onder meer dat een wettelijke of contractuele regel tussen partijen niet van toepassing is ‘voorzover dit in de gegeven omstandigheden naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar zou zijn’. Eenvoudig gezegd geven deze bepalingen aan wanneer een partij een beroep op een wettelijke of contractuele bepaling wordt ontzegd.

Aan het buiten toepassing laten van een wettelijke of contractuele bepaling worden strenge eisen gesteld. De Hoge Raad heeft uitdrukkelijk bepaald dat een loutere ‘strijd met de redelijkheid en billijkheid’ een dergelijke sanctie niet kan rechtvaardigen. Ook het feit dat een beroep op een contractuele bepaling ‘niet redelijk’ is, is onvoldoende om die bepaling buiten toepassing te laten. Een partij mag zich onredelijk gedragen. De rechtspraak op dit punt laat zien dat de term ‘onaanvaardbaar’ moet leiden tot een terughoudende toepassing. Deze lijn lijkt nu te worden doorgetrokken naar het afbreken van onderhandelingen. Van een volledig doortrekken is echter geen sprake. De Hoge Raad bepaalt niet dat de ‘maatstaven van redelijkheid en billijkheid’ van de artikelen 6:2 en 6:248 BW moeten worden toegepast. Voor het toepassen van het onaanvaardbaarheids criterium bij afgebroken onderhandelingen gelden specifieke aanknopingspunten.

¹ Vergelijk HR 23 oktober 1987, NJ 1988, 1017 (VSH/Shell) en HR 31 mei 1991, NJ 1991, 647 (Vogelaar/Skil).

De aanknopingspunten die de Hoge Raad in het arrest CBB/JPO op een rij heeft gezet, zijn:

- 1 partijen zijn verplicht hun gedrag bij onderhandelingen mede door elkanders gerechtvaardigde belangen te laten bepalen – dus geen volledige vrijheid;
- 2 is er een gerechtvaardigd vertrouwen van de onderhandelingspartner in de totstandkoming van de overeenkomst en welke rol heeft de afbrekende partij daarbij gespeeld? – een gerechtvaardigd vertrouwen kan het afbreken onaanvaardbaar maken;
- 3 andere omstandigheden dan het gerechtvaardigde vertrouwen kunnen het afbreken onaanvaardbaar maken;
- 4 wanneer er een gerechtvaardigd vertrouwen is gewekt dat de overeenkomst tot stand komt, kunnen de gerechtvaardigde belangen van de afbrekende partij met zich brengen dat hij toch de onderhandelingen afbreekt – dit kan het geval zijn indien zich aan zijn zijde onvoorziene omstandigheden hebben voorgedaan.²

Het toepassen van deze criteria is niet eenvoudig. Zij laten bij de vraag naar de ‘onaanvaardbaarheid’ namelijk ruimte voor een weging van het gerechtvaardigde belang van de benadeelde partij (zie ad 1) en de afbrekende partij (zie ad 4). Aangezien de toepasselijke maatstaf noopt tot terughoudendheid, zou men kunnen concluderen dat de balans niet te snel mag doorslaan ten gunste van de benadeelde partij.

Er blijft veel onduidelijk. Als partijen meer rechtszekerheid willen, doen zij er goed aan afspraken te maken over het onderhandelingsproces. Dit laatst punt zal hierna in onderdeel 6 worden toegelicht.

3 Redelijkheid en billijkheid of onrechtmatige daad?

Wat is de grondslag voor een vordering ter zake van afgebroken onderhandelingen? Deze dogmatische vraag is met het arrest CBB/JPO niet beantwoord. Er zijn twee kandidaten:

- 1 de redelijkheid en billijkheid (artikel 6:2 BW); en
- 2 de onrechtmatige daad (artikel 6:162 BW).

De literatuur is verdeeld over de grondslag.³ De Hoge Raad lijkt de knoop bewust niet te willen doorhakken, dit terwijl daartoe in de zaak CBB/JPO wel de mogelijkheid bestond. De Hoge Raad heeft bij het formuleren van de maatstaf niet gesteld dat het afbreken ‘naar maatstaven van redelijkheid en billijk-

heid’ onaanvaardbaar moet zijn. Daarmee is het pleit echter niet beslecht in het voordeel van de onrechtmatige daad. De gegeven maatstaf kan namelijk worden opgevat als een verbijzondering van de maatstaven van redelijkheid en billijkheid voor het afbreken van de onderhandelingen. Anderzijds kan de maatstaf een weergave zijn van ‘hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt’. De schending van deze norm levert in beginsel een onrechtmatige daad op. De beide grondslagen sluiten elkaar niet uit. Een dubbele grondslag is mogelijk. Het feit dat de Hoge Raad een uitdrukkelijke keuze uit de weg gaat, is een aanwijzing voor een dubbele grondslag. Vergelijk ook HR 2 april 1993, NJ 1995, 94 (Cattier/Waanders), uit welk arrest een dubbele grondslag kan worden afgeleid voor een vordering tot schadevergoeding bij het schenden van een mededelingsplicht. In die zaak had de verkoper bij de aanpassing van een overeenkomst een mededelingsplicht geschonden. De verkoper verdedigde dat de aanwezigheid van een onrechtmatige daad voorwaarde was voor aansprakelijkheid. De Hoge Raad oordeelde evenwel dat de grondslag voor de aansprakelijkheid ‘evenzeer’ gevonden kon worden in de redelijkheid en billijkheid.

Het onderscheid tussen de grondslagen heeft overigens niet alleen dogmatische betekenis. De beide grondslagen kennen eigen regels met eigen aandachtspunten. Men denke, bijvoorbeeld, aan het verzuim als voorwaarde voor schadevergoeding (6:74 BW), de omzettingsverklaring ex artikel 6:87 BW waarmee de benadeelde partij de verplichting tot dooronderhandeling van de afbrekende partij kan omzetten in een verplichting tot schadevergoeding en de mogelijkheid om aan de benadeelde partij een termijn te stellen waarbinnen deze moet kiezen tussen nakoming (voortzetting van de onderhandelingen) en schadevergoeding (artikel 6:88 BW). Deze regels zijn van toepassing bij een verbintenis tot het voortzetten van onderhandelingen gebaseerd op redelijkheid en billijkheid (6:1 juncto 6:2 of 6:248 BW). Genoemde regels spelen niet bij een vordering tot dooronderhandelen gebaseerd op onrechtmatige daad. Van een ongeschreven rechtsplicht die niet zijn grondslag vindt in de artikelen 6:2 of 6:248 BW kan wel nakoming worden gevorderd (3:296 BW), maar die ongeschreven rechtsplicht levert geen verbintenis ‘uit de wet’ op. De genoemde regels zijn alleen van toepassing op verbintenissen ‘uit de wet’ (6:1 BW).

2 Als bij onvoorziene omstandigheden de onderhandelingen worden voortgezet, rijst wel de vraag of daarop later nog een beroep kan worden gedaan. Vergelijk terzake HR 4 oktober 1996, NJ 1997, 65 (ABB/Staat).

3 Zie voor een overzicht: W.J. Oostwouder, *Management Buy-Out*, p. 41-55.

4 De schadevergoeding

Wat nu als onderhandelingen worden afgebroken waar de vrijheid daartoe niet (meer) bestaat? Op welke schadevergoeding heeft de benadeelde partij dan recht?

Sinds het bekende arrest Hoge Raad 18 juni 1982, NJ 1983, 723 (Plas/Valburg) wordt de schade die bij afgebroken onderhandelingen voor vergoeding in aanmerking kan komen, verdeeld in:

- 1 het positieve contractsbelang, waarbij de benadeelde partij financieel in de positie wordt gebracht alsof de overeenkomst tot stand zou zijn gekomen (dit omvat een vergoeding van gederfde winst); en
- 2 het negatieve contractsbelang, waarbij de benadeelde partij de schade krijgt vergoed die hij heeft geleden doordat hij de onderhandelingen heeft gevoerd (denk bijvoorbeeld aan adviseurs- en onderzoekskosten die zijn gemaakt in verband met de onderhandelingen).

Het arrest CBB/JPO maakt duidelijk dat voor een vergoeding van het positieve contractsbelang in ieder geval benodigd is een gerechtvaardigd vertrouwen dat de overeenkomst waar partijen over onderhandelen, ook daadwerkelijk tot stand zal komen.⁴ Dit uiteraard naast de voorwaarde dat de omstandigheden het afbreken van de onderhandelingen 'onaanvaardbaar' maken.

Naar aanleiding van het arrest CBB/JPO is wel geopperd⁵ dat de Hoge Raad het onderscheid tussen een positief en negatief contractsbelang niet langer zou willen maken. De stelling is dan dat er geen ruimte meer is voor het negatieve contractsbelang. Het zou een alles (positief contractsbelang) of niets zijn geworden. Deze zienswijze is onder meer gebaseerd op het gegeven dat de Hoge Raad in de overwegingen van zijn arrest alleen ingaat op het positieve contractsbelang en niet de situatie – of fase – noemt waarin alleen het negatieve contractsbelang voor vergoeding in aanmerking komt. Dat is zo, maar men zou met evenveel recht kunnen stellen dat de zaak waarover de Hoge Raad een oordeel moest geven, alleen handelde over het positieve contractsbelang. Ook is erop gewezen dat de Hoge Raad in CCB/JPO aanknoopt bij een gerechtvaardigd vertrouwen dat 'de overeenkomst' tot stand komt. In eerdere arresten hanteerde de Hoge Raad het minder bepaalde 'een' of 'enige' overeenkomst. Deze observa-

tie is terecht, maar over de vraag naar de gevolgen daarvan kan men van mening verschillen. Zoals gezegd, is het gerechtvaardigde vertrouwen dat 'de overeenkomst' tot stand komt een voorwaarde voor het vorderen van het positieve contractsbelang. Echter, een dergelijk vertrouwen is niet noodzakelijk voor het oordeel dat het afbreken 'onaanvaardbaar' is. Ook andere omstandigheden kunnen het afbreken onaanvaardbaar maken. Vergelijk hiervoor onderdeel 2. De vraag rijst welke schade voor vergoeding in aanmerking komt als het afbreken van de onderhandelingen 'onaanvaardbaar' is, maar er (nog) geen gerechtigd vertrouwen is dat de overeenkomst tot stand komt. Dat kan dan niet het positieve contractsbelang zijn. De alles-of-niets-visie zou dan tot de conclusie moeten leiden dat er geen basis is voor schadevergoeding. Die conclusie overtuigt niet onmiddellijk.

Wie overigens een beroep wil doen op een vergoeding van negatief contractsbelang kan te rade gaan bij het arrest Hoge Raad 16 juni 1995, NJ 1995, 705 (Shell/Van Esta). In deze zaak oordeelde de Rechtbank dat de onderhandelingen niet mochten worden afgebroken zonder dat de afbrekende partij aan de benadeelde partij een vergoeding van gemaakte kosten aanbood. De Hoge Raad liet dat oordeel in stand.

Voor wat betreft de schadevergoedingsverplichting is ten slotte van belang dat eigen schuld aan de zijde van de benadeelde partij kan leiden tot een vermindering van de schadevergoedingsaanspraak.

5 Dooronderhandelen?

Wanneer het afbreken van onderhandelingen onaanvaardbaar wordt geoordeeld, kan de benadeelde partij ook vorderen dat de onderhandelingen worden voortgezet. Daarbij rijst uiteraard de vraag wat de zin is om een partij die niet wil dooronderhandelen daartoe te veroordelen. Dit geeft niet de ideale basis voor een verdere samenwerking. Het zal afhangen van de achtergrond van het afbreken en het type overeenkomst of een dergelijke verplichting zinvol is. In kort geding wordt een vordering tot dooronderhandeling nog wel eens toegewezen.

De benadeelde partij moet zich realiseren dat hij met een vordering tot dooronderhandelen ook een risico neemt. Zijn onderhandelingspartner is niet

4 Zie het slot van rov. 3.7.

5 C.E. Drion, NJB, 2005, 34, p. 1781 en C.R. Christiaans, *Maandblad voor Vermogensrecht*, 2005, 10, p. 195.

verplicht onder alle omstandigheden de overeenkomst tot stand te brengen. Zo kunnen zich bij het voortzetten van de onderhandelingen (onvoorziene) omstandigheden voordoen die het opnieuw afbreken alsnog aanvaardbaar maken. De benadeelde partij raakt dan zijn vordering tot schadevergoeding kwijt.

6 Afspraken over het onderhandelingsproces

Partijen kunnen zelf afspraken maken over het onderhandelingsproces. In de praktijk gebeurt dat bij grotere transacties ook veelvuldig. De letter of intent (LOI) is veelal de aangewezen plaats voor dit soort afspraken. Deze bijdrage beperkt zich tot de afspraken die relevant zijn voor het afbreken van onderhandelingen. De te maken afspraken kunnen zien op:

- 1 de vrijheid om onderhandelingen af te breken;
- 2 de redenen waarom een partij de onderhandelingen mag afbreken;
- 3 de kosten die partijen maken in het kader van de onderhandelingen;
- 4 voorbehoud van goedkeuring (bijvoorbeeld door directie of raad van commissarissen);
- 5 het moment waarop een bindende overeenkomst zal ontstaan (bijvoorbeeld eerst op het moment dat het contract wordt getekend);
- 6 een forum- en rechtskeuze.

Ad 1

Het is raadzaam om over deze onderwerpen afspraken te maken, maar de waarde ervan moet wel in perspectief worden gezien. Zo zal de loutere afspraak dat het partijen vrijstaat om de onderhandelingen af te breken slechts een beperkte toegevoegde waarde hebben. Immers, ook zonder overeenkomst geldt deze regel. Een beroep op de contractuele afspraak dat het partijen vrijstaat de onderhandelingen af te breken, zal niet altijd worden gehonoreerd. Een beroep daarop is, zoals uit het voorgaande volgt, niet mogelijk als het naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar is.

Ad 2

Als een partij een grote vrijheid wil hebben om de onderhandelingen af te breken, doet hij er goed aan om af te spreken dat hij dat te allen tijde kan doen en om hem moverende redenen. Deze afspraak heeft in ieder geval in de rechtspraak bewezen een goede bescherming te bieden tegen een vordering tot schadevergoeding wegens afgebroken onderhandelingen. Vergelijk terzake Hoge Raad 24 november

1995, NJ 1996, 162 (Van Engen/Mirror).

Ad 3

Een duidelijke afspraak over de kosten is wenselijk ingeval tijdens het onderhandelingsproces grote kosten worden gemaakt. De afspraak dat iedere partij zijn eigen kosten draagt, ook als de onderhandelingen in een laat stadium worden afgebroken, draagt bij aan de rechtszekerheid. Het zal echter van de soort transactie afhangen of een dergelijke afspraak recht doet aan de belangen van partijen.

Ad 4

Een gebruikelijk voorbehoud is dat het onderhandelingsresultaat moet worden goedgekeurd door de directie of de raad van commissarissen. Ook de voorwaarde dat de algemene vergadering van aandeelhouders het onderhandelingsresultaat moet goedkeuren, wordt vaak gesteld.

Voor de betekenis van dit voorbehoud is het van belang of de onderhandelaar al dan niet bevoegd is om de overeenkomst tot stand te brengen. Als de onderhandelaar zelf bevoegd is om een overeenkomst namens de vennootschap tot stand te brengen, heeft hij de toestemming van de directie of een ander orgaan niet nodig. Wat betekent de voorwaarde van toestemming dan? Denkbaar is dat het bereikte onderhandelingsresultaat in zo'n geval moet worden gekwalificeerd als een overeenkomst onder opschortende voorwaarde. Daarbij is van belang dat de opschortende en ontbindende voorwaarde een eigen wettelijke regeling kennen (artikel 6:21 – 6:26 BW). Op grond van deze regeling komt degene die de vervulling van een voorwaarde belet, geen beroep op die voorwaarde toe. Onder omstandigheden geldt dit ook in geval van onvoldoende inspannen om een voorwaarde vervuld te krijgen.⁶ In het geval dat een onderhandelaar zich onvoldoende inspant om goedkeuring te verkrijgen voor een uitonderhandelde overeenkomst, kan de mogelijkheid om een beroep te doen op het goedkeuringsvoorbehoud verloren gaan.

Als de onderhandelaar zelf niet bevoegd is om een overeenkomst namens de vennootschap tot stand te brengen, heeft het voorbehoud dat het bevoegde orgaan (bijvoorbeeld de directie) moet instemmen vooral een informerende rol. Van een voorwaarde in de zin van het Burgerlijk Wetboek is dan geen sprake.

Terzijde, voor de onbevoegde onderhandelaar geldt dat hij in beginsel⁷ in het geheel geen overeenkomst tot stand kan brengen. Daarmee is echter niet

6 Vergelijk HR 21 juni 1996, NJ 1996, 698 (Tomlow/Zwietering), waaruit volgt dat een onvoldoende inspannen om een financiering rond te krijgen ertoe kan leiden dat geen beroep meer kan worden gedaan op een financieringsvoorbehoud.

7 Zie echter artikel 3:61 BW dat een gerechtvaardigd vertrouwen dat er een toereikende volmacht is onder omstandigheden beschermt.

gezegd dat de jurisprudentie over afgebroken onderhandelingen geen rol speelt bij onderhandelingen die worden gevoerd door een onbevoegde onderhandelaar. Het feit dat de onderhandelaar niet bevoegd is de overeenkomst tot stand te brengen staat aan toepassing van die jurisprudentie niet in de weg. Vergelijk terzake Hoge Raad 24 maart 1995 NJ 1997, 569 (Beliën/ Provincie Brabant). Denkbaar is dat het bevoegde orgaan een gerechtvaardigd vertrouwen wekt dat de overeenkomst tot stand zal komen. Ook andere omstandigheden kunnen dan leiden tot het oordeel dat het afbreken van de onderhandelingen onaanvaardbaar is.

Ad 5

Het voorbehoud dat de overeenkomst eerst tot stand komt als er een getekend contract is, draagt bij aan de rechtszekerheid. Echter, als daarbij niet is bepaald dat het een partij vrijstaat om om hem move-rende redenen het contract niet te tekenen, komt men toch weer uit bij de bekende vraag. Het niet tekenen is dan feitelijk het afbreken van de onderhandelingen en men zal dan de vraag moeten stellen of dat 'onaanvaardbaar' is.

Ad 6

Ten slotte, bij internationale onderhandelingen is vooral een rechtskeuze van belang. Als men geen rechtskeuze maakt, kan men in eindeloze discussies verzanden over het toepasselijke recht.

7 Aandachtspunten tijdens het onderhandelingsproces

Het maken van afspraken over het onderhandelingsproces is belangrijk. Net zo belangrijk is echter hoe een partij zich gedraagt tijdens de onderhandelingen.

De omstandigheden van een geval kunnen met zich brengen dat een beroep op een afspraak – bijvoorbeeld een gemaakt voorbehoud van goedkeuring – onaanvaardbaar is. Zoals hiervoor toegelicht mag dat niet snel worden aangenomen. Maar wat nu als beide partijen in het onderhandelingsproces er blijk van geven dat zij het eerder gemaakte voorbehoud van goedkeuring in het onderhandelingsproces als een loutere formaliteit beschouwen? Dat opent dan toch weer de deur naar het mogelijk onaanvaardbaar worden van het afbreken van de onderhandelingen, als het opeens geen formaliteit blijkt te zijn. De rechtspraak laat zien dat het aanmerken van een voorbehoud als formaliteit ertoe kan leiden dat de mogelijkheid om zich op dat voorbehoud te beroepen vervalt. Gelet daarop kan het geen kwaad om tij-

dens de onderhandelingen duidelijk te maken – zeker op het moment dat partijen elkaar dicht gendard zijn – dat het voorbehoud nog steeds in volle omvang geldt.

Als een partij het recht wil behouden om de onderhandelingen af te breken, zal hij in het algemeen niet het gerechtvaardigde vertrouwen moeten wekken dat de overeenkomst tot stand zal komen.

Bij een voorbehoud van goedkeuring door een bepaald orgaan, zal men goed moeten letten op de rol van dat orgaan. Oplettendheid is geboden als tussentijds aan het orgaan wordt gerapporteerd. Als het orgaan instemt met het resultaat van de onderhandelingen, neemt de ruimte om later de goedkeuring te weigeren af. Het orgaan zou zelfs het vertrouwen kunnen wekken dat de goedkeuring zal worden verleend.

Men dient er ook op bedacht te zijn dat een bevoegde onderhandelaar een voorbehoud van goedkeuring kan prijsgeven tijdens de onderhandelingen. Dat geldt ook voor de andere voorbehouden.

Ook het voorbehoud dat de overeenkomst eerst tot stand komt op het moment dat er een getekend contract is, helpt niet als partijen zich anders gedragen. Zij kunnen immers alsnog overeenkomen dat het schriftelijkheidsvereiste niet langer geldt. Dat kan zelfs mondeling gebeuren. De rechtspraak laat ook zien dat het voorbehoud van een schriftelijk contract niet werkt in het geval aan de mondelinge overeenkomst al uitvoering is gegeven.

Ten slotte in dit verband nog de onvoorziene omstandigheden. Als zich een onvoorziene omstandigheid voordoet, kan die ertoe leiden dat de onderhandelingen rechtmatig worden afgebroken. Dit geldt evenzeer als er op dat moment al het vertrouwen was dat de overeenkomst tot stand zou komen. De partij die zich op de omstandigheid wil beroepen doet er goed aan dat tijdig te doen. Indien hij nog niet precies weet wat de gevolgen zullen zijn van de onvoorziene omstandigheid, dient hij dat ook duidelijk te maken. Zijn onderhandelingspartner zal kenbaar gemaakt moeten worden dat de omstandigheid kan leiden tot het alsnog afbreken van de onderhandelingen. Gebeurt dat niet, dan is er het risico dat een later beroep op de omstandigheid niet wordt gehonoreerd.

8 Conclusie

De Hoge Raad heeft in zijn recente arrest CBB/JPO geoordeeld dat de vrijheid om onderhandelingen af te breken de hoofdregel is. De uitzonde-

De vrijheid om onderhandelingen af te breken

ring daarop – het niet mogen afbreken – mag niet snel worden aangenomen. De rechter moet terughoudendheid betrachten bij de toepassing van de uitzondering. Hiermee heeft de Hoge Raad een niet mis te verstaan signaal afgegeven. Alhoewel duidelijk is dat niet snel mag worden aangenomen dat het afbreken van onderhandelingen ontoelaatbaar is, blijft het voor de praktijk moeilijk concrete voorspellingen te doen. De criteria die de rechter moet toepassen laten ruimte voor een afweging van de belangen van de onderhandelende partijen – ook ingeval er al een gerechtvaardigd vertrouwen is dat de overeenkomst tot stand komt. Partijen kunnen zelf de onzekerheid over het moment waarop de onderhandelingen nog mogen worden afgebroken, wegnemen of beperken

door afspraken te maken over het onderhandelingsproces. In deze bijdrage zijn daarvoor suggesties gedaan. Afspraken over het onderhandelingsproces zijn echter niet altijd waterdicht. De gedragingen van partijen tijdens het onderhandelingsproces kunnen ertoe leiden dat een beroep op een afspraak niet langer mogelijk is. Dit laatste mag echter niet te snel worden aangenomen. Ook hier is terughoudendheid door de rechter geboden.

Mr. J. van den Brande is advocaat bij Loyens & Loeff B.V. te Rotterdam.